

ΟΙ ΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ*

Υπό ΜΑΡΙΟΥ ΝΙΚΟΛΙΝΑΚΟΥ (Κολωνία)

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Νά εξετάση κανείς τόν Σοσιαλισμό στόν σύγχρονο κόσμο, μπορεῖ νά τὸ κάνει ἀπὸ πολλές πλευρές. Μιά τέτοια θέση θά ἦταν νά εξετάση κανείς τόν σύγχρονο Σοσιαλισμό παίρνοντας σάν βάση καί κριτήριο τόν Μαρξισμό. Κάτι τέτοιο κάνουν π.χ. οἱ Κινέζοι. Αὐτὸ θά εἶχε σάν συνέπεια μιὰ μονομερῆ συναγωγή συμπερασμάτων, ἀφοῦ ἡ βάση τῆς ὅλης ἔρευνας θά ἦταν ἡ ἀπολυτοποίηση μιᾶς θεωρίας ἢ μεθοδολογίας. Μία ἄλλη θέση θά μπορούσε νά ξεκινήση ἀπὸ τὴν ιδέα τῆς ἐλευθερίας, ὅπως ἐννοεῖται στὸ πλαίσιο τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, καί νά εξετάση τόν Σοσιαλισμό γενικὰ κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα. Κι' αὐτὴ ἡ θέση δὲν θά ἦταν λιγώτερο μεροληπτικὴ ἀπὸ τὴν προηγούμενη, ἀφοῦ θά στηριζόταν κι' αὐτὴ πάνω σὲ μιὰ ἀ ριγοῖ θέσπιση κριτηρίου. Κι' ἄλλες θέσεις ἔρευνας τοῦ προβλήματος εἶναι δυνατές. Ἐμεῖς προτείνουμε μιὰ ἄλλη μέθοδο. Προσπαθώντας νά ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὶς προσωπικὲς προτιμήσεις καί πεποιθήσεις, χωρὶς νά παίρουμε καμμία στάσι κριτικὴ ἀ ριγοῖ ἢ νά θέτουμε κριτήριο σύγκρισης, νομίζουμε πὼς θά ἄξιζε νά εξετασθῆ ὁ Σοσιαλισμὸς στὴν σύγχρονη ἐποχὴ σάν ἱστορικὸ-κοινωνικὸ-πολιτικὸ φαινόμενο, χωρὶς προκατάληψη ἢ ὀρισμένο προσανατολισμό, πάνω σὲ ἓνα ἐπίπεδο ἀντικειμενικότητος καί ἀμεροληψίας. Ἐξ ἄλλου μιὰ ἐξέταση τοῦ Σοσιαλισμοῦ στὴν σύγχρονη ἐποχὴ σημαίνει συγχρόνως ἀνατομία τῆς ἱστορικότητος τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, δεδομένου ὅτι ὁ Σοσιαλισμὸς σήμερα εἶναι συνυφασμένος μὲ τὰ σύγχρονα κοινωνικοοικονομικά, πολιτικά καί ἱστορικὰ δεδομένα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ δύο παρατηρήσεις εἶναι ἀπαραίτητες. Π ρ ὠ τ ο ν, δὲν ὀνομάζουμε τὴν μέθοδο αὐτὴ «ἐπιστημονικὴ», γιατί καί οἱ ἄλλες μέθοδοι ποῦ ἀναφέραμε πειὸ πάνω δὲν στεροῦνται ἐπιστημονικότητος, ἀπὸ τὸ γεγονὸς

* Τὸ κείμενο ποῦ ἀκολουθεῖ ἀπετέλεσε τὸ θέμα μιᾶς διάλεξης ποῦ ἔγινε στὸ Ἄμφουργο, στὶς αἰθούσες τοῦ SPD στὶς 30 Ἀπριλίου 1964. Ἡ διάλεξη εἶχε ὀργανωθῆ ἀπὸ τὸν τοπικὸ τομέα τῆς Σοσιαλιστικῆς Λέσχης Ἑλλήνων Δυτικῆς Γερμανίας. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένο ὕλικὸ ἐνὸς ἀδημοσίετου δοκίμιου.

καί μόνον ὅτι ξεκινοῦν στήν ἔρευνά τους ἀπό δεδομένα πού τά παραδέχονται a priori. Τό ἄν ἡ ἔρευνα μέ βάση τήν παραδεδεγμένη ἀρχή θά εἶναι ἐπιστημονική ἤ ὄχι ἐξαρτᾶται ἀπό τόν ἐρευνητή καί τήν ἀντικειμενικότητα τῶν κριτηρίων πού θά θέσῃ κατά τήν ἐξέταση τοῦ θέματος. Δ ε ὕ τ ε ρ ο ν, ἡ ἀμεροληψία στό πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶναι σχετική. Ὁ ἐρευνητής, λόγω τῆς φύσης τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἔρευνας, — πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι ὁ ἐρευνητής ἀποτελεῖ καί αὐτός μέρος τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον ἐξετάζει καί τὸ ὁποῖον ἀντικείμενο συνδέεται μέ τόν ἐρευνητή συναισθηματικά, ἰδεολογικά, πρακτικά, πολλές φορές μέ σχέση συμφερόντων — δέν μπορεῖ νά εἶναι πέρα γιά πέρα ἀμερόληπτος. Ἡ ἀμεροληψία του ἐξαρτᾶται ἀπό τήν μέθοδο ἔρευνας πού θά ἐκλέξῃ.

Ἡ δική μας πρόταση, ὅσον ἀφορᾷ τήν σκοπιά, ἀπό τήν ὁποία νομίζουμε πώς εἶναι πρόσφορο νά ἐξετάσουμε τὸ θέμα, ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι δέν θά μᾶς ὀδηγήσῃ, σέ βεβιασμένα συμπεράσματα. Μᾶς δίνει μιὰ ἐλευθερία κίνησης καί μιάν ἀνεξαρτησία, οἱ ὁποῖες ἀκριβῶς δίνουν μεγαλύτερη ἐγκυρότητα καί βαρῦτητα στίς διαπιστώσεις.

Προτοῦ κλείσουμε ἔτσι τίς εἰσαγωγικές αὐτὲς σκέψεις πρέπει τέλος νά κάνουμε ἀκόμη μιὰ ἄλλη παρατήρηση βασική γιά τὸ θέμα μας. Στό πνεῦμα τῆς μεθόδου πού προτείνουμε ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι τὸ φαινόμενο Σοσιαλισμός — καί ἐδῶ δίνουμε στὸν ὄρο γενικὴ ἔννοια, μέ τὸν ὄρο Σοσιαλισμό, δηλ. ἐννοοῦμε κάθε σύστημα, πού δίνει πρωτεύουσα θέση στήν συλλογικὴ πλευρὰ ὀργάνωσης τῆς κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς ζωῆς καί ἀποβλέπει στήν πραγματοποίηση ἰσότητος τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας καί στὸν παραμερισμὸ κάθε δυνατότητας ἐκμετάλλευσης ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο. Μὲ τήν ἔννοια αὐτὴ στὸν «Σοσιαλισμὸ» ἀνήκουν ὅλα τὰ κοινωνιστικά συστήματα τοῦ οὐτοπικοῦ λεγόμενου Σοσιαλισμοῦ, ὁ Μαρξισμός, οἱ Οὐτοπίες τοῦ Μεσαίωνα, τὸ κοινωνικὸ σύστημα τοῦ δικοῦ μας Πλήθωνα Γεμιστοῦ, ὁ σύγχρονος Κομμουνισμός, ὁ σύγχρονος Σοσιαλισμός — δέν ἀποτελεῖ φαινόμενο σταθερὸ, χωρὶς πλαστικότητα, ἀκαμπτο στίς ἀρχές καί στίς ἐπιδιώξεις, ἀλλὰ σὰν κάθε κοινωνικὸ φαινόμενο διακρίνεται ἀπὸ μεταλλαγές καί ἐπιδράσεις πού ὑφίσταται ἀπὸ τὰ ἱστορικά γεγονότα καί ἄρα ἐμφανίζει ἐξέλιξη.

II. Ὁ Σοσιαλισμὸς στὸ ἱστορικὸ του πλαίσιο.

Ἄν παραβλέψουμε τίς θεωρίες σὲ παλαιότερες ἐποχὲς πού ἀπόβλεπαν στήν δημιουργία μιᾶς ἰδανικῆς κοινωνίας ἀνθρώπων — θά μπορούσαμε νά ἀναφέρουμε ἐδῶ σὰν πειὸ χαρακτηριστικὴ τὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα, τὴν Οὐτοπία τοῦ Μογus, τὸ Κράτος τοῦ Ἡλίου τοῦ Campanella. — ἡ σοσιαλιστικὴ κίνηση τοῦ περασμένου αἰῶνα ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἀγανάκτηση κατὰ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι οἱ ἀρχές τοῦ

περασμένου αιώνα αποτελούν την περίοδο εγκαθίδρυσης του καπιταλιστικού συστήματος που συνοδεύονταν με την εκβιομηχάνιση των ευρωπαϊκών κρατών. Η ἀνακάλυψη μηχανών (ιδίως ώρισμένων άργαλειών στην Άγγλία στο τέλος του 18ου αιώνα) ο δαμασμός και η χρησιμοποίηση φυσικών δυνάμεων (π.χ. άτμός), αλλάζουν τον τρόπο παραγωγής. Η παραγωγική λειτουργία συγκεντρώνεται σ' αυτό το ψυχρό περιβάλλον που λέγεται «έργοστάσιο», και το όποιο γίνεται το κέντρο ύλης της ζωής — έξαθλιωμένης ζωής, εκατομμυρίων ανθρώπων. Είναι περιττό να αναφερθούμε στις γνωστές άθλιες συνθήκες έργασίας που επικρατούσαν την εποχή εκείνη, στην έκμετάλλευση της έργασίας των παιδιών και των γυναικών, τους μισθούς πείνας και στο φαινόμενο της άνεργίας. Μέσα στον δημιουργικό αυτό μηχανισμό διακρίνονται καθαρά η τάξη των εμπόρων-έπιχειρηματιών, οι όποιοι συσσωρεύουν το κεφάλαιο και αποτελούν τους φορείς της μεταλλαγής, και οι γεωκλήμονες με τις άπέραντες εκτάσεις και τα μεγάλα εισοδήματα. Στα χέρια των δύο αυτών τάξεων βρίσκεται η πολιτική έξουσία. Το έλλογικό δικαίωμα¹ οργάνωσης άπχορεύεται, το Κράτος απέχει από κάθε επέμβαση. Μπροστά σ' αυτήν την κατάσταση που έχουμε περιγράψει πολύ σχηματικά, μερικά προοδευτικά πνεύματα έπαναστατούν. Ο Owen στην Άγγλία (1771-1858), οι Blanc (1811-1882), Fourier (1772-1837) και Saint-Simon (1760-1825) στην Γαλλία, οι Lassalle (1825-1864) και Robbertus (1805-1875) στην Γερμανία αναπτύσσουν τα συστήματά τους και διαμαρτύρονται για την κατάσταση που επικρατεί. Μιά άλλη τάση, η λεγόμενη των Άναρχικών (Proudhon, Stirner, Bakunin, Kropotkin), φθάνει σε έξτρεμιστικές θέσεις και σε ανάλογη δράση. Ο Marx μαζί με τον Engels είναι οι πρώτοι που στηρίζουν τις άντιρρήσεις αυτές και τις διαμαρτυρίες πάνω σε καθαρά έπιστημονικές βάσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Marx δέν περιγράφει την σοσιαλιστική κοινωνία, όπως θα έπρεπε να είναι. Περιορίζεται να αναλύση κατά πλάτος και βάθος τις άντιφάσεις και τις άντιθέσεις του καπιταλιστικού συστήματος της εποχής του και καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι οι κοινωνίες οδηγούνται προς τον Σοσιαλισμό. Οι πρό του Marx σοσιαλιστές είτε κινούνται σε χώρους που τους καθορίζουν a priori, είτε περιγράφουν με πολλή δόση φαντασίας μάλιστα, ιδανικούς κόσμους κοινωνικής οργάνωσης. Γι' αυτό και ονομάστηκαν «ουτοπιστές».

Ο Marx αναλύοντας την άστική κοινωνία διαπίστωσε ότι αυτή ήταν προϊόν της κατάρρευσης της μεσαιωνικής φεουδαρχίας. Όπως κάθε κοινωνία μέσα στην ιστορική εξέλιξη χαρακτηρίζεται και αυτή από την πάλη των τάξεων, οι όποιες είναι στην περίπτωση αυτή δύο, η κεφαλαιοκρατία και το προλεταριάτο. Η τελευταία ύφίσταται την άναιδή έκμετάλλευση της πρώτης.

1. Είναι περιωρισμένο το δικαίωμα.

Τὸ βιοτικό της επίπεδο κινεῖται γύρω ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο ὄριο συντήρησης (existenz-minimum), βάσει τοῦ «σιδερένιου νόμου τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ», ὅπως εἶχε ὀνομάσει ὁ Lassalle τὴν διαπίστωση τοῦ Ricardo². Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἐργοδοτῶν συνίσταται στὴν κάρπωση τῆς «ὑπεραξίας» ποῦ παράγει ὁ ἐργάτης, καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν δημιουργὸ τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἐκμετάλλευση αὐτὴ δημιουργεῖ ἐξαθλίωση τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ συνεχεῖ συγκέντρωση τῶν κεφαλαίων σὲ λιγώτερα χέρια. Ἡ ἐκμηχανοποίηση καὶ οἱ οικονομικὲς κρίσεις ἐπιδεινώνουν τὴν κατάσταση τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἐργαζόμενοι μόνον μὲ τὸν ἀγῶνα μποροῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτὴ, ἀγῶνα ποῦ ἀποβλέπει στὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς, κατάργηση τῶν ἄλλων εἰσοδημάτων ἐκτὸς τῆς ἐργασίας, κατάργηση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, καὶ δημιουργία νέας κοινωνικῆς τάξης. Ὁ Marx καὶ ὁ Engels πιστεύουν ὅτι ὁ Καπιταλισμὸς βρίσκεται στὸ τέλος του καὶ ὅτι ἡ ἱστορία ὀδηγεῖται στὸν Σοσιαλισμὸ.

Ὁ Σοσιαλισμὸς ἔτσι ξεκινᾷ σὰν ἀντίδραση σὲ ἓνα κοινωνικοοικονομικὸ καθεστῶς ἀδικο καὶ ἀπάνθρωπο. Τὰ αἰτήματα γενικὰ τῶν σοσιαλιστῶν (καὶ ἐδῶ ἀναφερόμαστε σὲ ὅλες τὶς θεωρίες) συγκεντρώνονται στὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας πάνω στὴν γῆ καὶ στὰ ἄλλα μέσα τῆς παραγωγῆς, τὴν κατάργηση τοῦ ἀτομικοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος σ' αὐτά, τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἐπιχειρήσεως, ἐξαφάνιση τῶν εἰσοδημάτων ἐκτὸς τῆς ἐργασίας (τόκου, ἐγγείου προσόδου καὶ κερδῶν), ἐξασθένηση σημαντικῆ τῶν διαφορῶν τῶν ἐκ τῆς ἐργασίας εἰσοδημάτων. Οἱ περὶ πολλοὶ σοσιαλιστὲς δὲν ζήτησαν κοινὴ κατανάλωση, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς κομμουνιστὲς ποῦ ζητοῦν τὴν καθιέρωση καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ παραγωγῆς καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ κατανάλωσής τῶν οικονομικῶν ἀγαθῶν.

III. Οἱ σύγχρονες κατευθύνσεις τοῦ Σοσιαλισμοῦ.

Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ σύγχρονη πραγματικότης φαίνεται τελείως διαφορετικῆ. Ἡ ἱστορικὴ πορεία ἀκολούθησε δικούς της δρόμους, μ' ἄλλο ποῦ

2. Μὲ δυὸ λόγια ὁ νόμος αὐτὸς λέει, πὼς τὸ βιοτικό ἐπίπεδο τῶν ἐργαζομένων κινεῖται γύρω ἀπὸ ἐλάχιστο ὄριο συντήρησης γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: Ἐὰν τὸ ἐπίπεδο τῶν μισθῶν στὴν ἀγορὰ ἐργασίας ὑψωθῆ, τότε οἱ γάμοι μεταξὺ τῶν ἐργατῶν θὰ αὐξηθοῦν, λόγῳ τοῦ ὅτι εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ καλύτερη συντήρηση μιᾶς ἐργατικῆς οἰκογένειας. Τὸ γεγονός ὁμῶς αὐτὸ θὰ ἔχη σὰν συνέπεια αὐξηση τῶν γεννήσεων στὶς ἐργατικὲς οἰκογένειες, καὶ ἔρα μακροχρόνια τὴν αὐξηση τῆς προσφορᾶς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἔτσι θὰ πιεσθῆ πάλι τὸ ἐπίπεδο τῶν μισθῶν, θὰ κατέλθουν δὲ οἱ μισθοὶ στὸ «φυσικὸ τους» ἐπίπεδο. Ἄν οἱ μισθοὶ στὴν ἀγορὰ ἐργασίας κατέλθουν κάτω ἀπὸ τὸ «φυσικὸ τους» ἐπίπεδο δημιουργεῖται ἀθλιότης καὶ δυστυχία στὴν ἐργατικὴ τάξη, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ικανοποιήσῃ οὔτε τὶς περὶ στοιχειώδεις ἀνάγκες της, μὲ συνέπεια τὴν ἐξαθλίωσή της καὶ τὸν ἀποδουλοποίησίν της. Αὐτὸ ἐπιφέρει στὸ τέλος μείωση τῆς προσφορᾶς ἐργασίας καὶ ἄνοδο τοῦ ἐπιπέδου τῶν μισθῶν.

πρέπει να παραδεχτούμε ότι η πορεία της αυτή διαμορφώθηκε μέχρι ενός σημείου από την εμφάνιση των σοσιαλιστικών ιδεών, και ιδιαίτερα του Μαρξισμού. Ο σύγχρονος Σοσιαλισμός χαρακτηρίζεται από τρεις κύριες βασικές κατευθύνσεις. Έχουμε τον ήπιο Δημοκρατικό Σοσιαλισμό στις Δυτικές Χώρες, τον Όλοκληρωτικό Σοσιαλισμό των κομμουνιστικών χωρών, και τον ιδιότυπο Σοσιαλισμό που εμφανίζεται στις υπανάπτυκτες χώρες. Ας εξετάσουμε έτσι τις τρεις αυτές πλευρές του Σοσιαλισμού.

IV. Ο Δημοκρατικός Σοσιαλισμός της Δύσης.

Στις Δυτικές κοινωνίες παρατηρούμε μια συνεχή αμβλυνση των εισοδηματικών διαφορών. Η προφητεία του Μάρξ για την εξασθένιση της εργατικής τάξης δεν επαλήθευσε, τουναντίον η εργατική τάξη είδε το βιοτικό της επίπεδο να ανυψώνεται, και μάλιστα συγχρόνως με μια αριθμητική αύξηση της εργατικής τάξης. Η αλλαγή αυτή οφείλεται κατά το μεγαλύτερο ποσοστό στην διαμαρτυρία του Σοσιαλισμού και στους αγώνες των ίδιων των εργαζομένων. Ότι η ένοποίηση των εργαζομένων αποτέλεσε βασικό συντελεστή των κατευθύνσεων αυτών, αποτελεί δικαίωση του μαρξικού αιτήματος συνένωσης των προλετάριων. Το κοινωνικό αίσθημα δικαιοσύνης που αναπτύχθηκε σιγά-σιγά ανάγκασε το Κράτος να εγκαταλείψει την ουδετερότητά του και να επέμβη. Έγινε σιγά-σιγά αντιληπτό, ότι δεν υπήρχαν «αιώνιοι και ακατάλυτοι» οικονομικοί νόμοι που διέπουν τον μηχανισμό της αγοράς και δημιουργούν αρμονία, όπως πίστευε η Φιλελεύθερη Σχολή. Τουναντίον αναγνωρίστηκε πως ο μηχανισμός της αγοράς, αν άφειθ' ο μόνος του, οδηγεί σε επίταση των αντιθέσεων και σε δυσαρμονία, χαρακτηριστικό δείγμα της όποιας ήταν οι επαναλαμβανόμενες σε μικρά και μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα κρίσεις. Το Κράτος έθεώρησε έτσι καθήκον του να επέμβη, με το να περιορίσει την εργασία των ανηλίκων και των γυναικών θέτοντας όρια και απαγορεύσεις. Η καθιέρωση των Κοινωνικών Ασφαλίσεων στην Γερμανία είχε σαν αποτέλεσμα την εξασφάλιση πειθ' άνεκτων επιπέδων ζωής για τα κατώτερα στρώματα του πληθυσμού. Οι μισθοί από το άλλο μέρος απομακρύνθηκαν θετικά, δηλ. προς τα πάνω, από το existenz-minimum. Στατιστικές έρευνες μάλιστα στις βιομηχανικές χώρες απόδειξαν, ότι το ποσοστό των μισθών στο Έθνικό Εισόδημα διατηρήθηκε περίπου σταθερό μακροχρόνια (γύρω στα 62% για τις Η.Π.Α.). Οι έφευρέσεις στον τεχνικό τομέα και η πραγματοποίηση παραγωγής ειδών μαζικής κατανάλωσης, κατέστησαν δυνατή την μείωση του κόστους και χαμηλότερες τιμές, έτσι ώστε είδη άνετου διαβίωσης (ήλεκτρ. κουζίνες, ψυγεία, μηχανές, αυτοκίνητα, ραδιόφωνα κλπ.) έγιναν προσιτά και στις πειθ' χαμηλές εισοδηματικές τάξεις. Το γεγονός αυτό εξηγείται από το ότι έγινε κατανοητό, ότι μια αύξηση μισθών δεν ήταν μειωτική για τα κέρδη των επι-

χειρηματιῶν, δεδομένου ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἀποτελοῦν τὴν καταναλωτικὴ ἀγορὰ στὴν ὁποία καταφεύγουν οἱ ἐπιχειρηματίες, ἡ αὐξηση δὲ τῶν κερδῶν τους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰκανότητα τῆς κατανάλωσης αὐτῆς νὰ ἀπορροφήσῃ τὴν παραγωγή, ἡ ὁποία πάλι ἰκανότης αὐτὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ εἰσοδήματος πού ἔχουν στὰ χέρια τους οἱ καταναλωτές.

Οἱ ἐπιτευξεις αὐτὲς δὲν εἶναι ἐνδογενεῖς τοῦ συστήματος. Δὲν ὀφείλονται δηλ. στὴν ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, παρὰ μόνον κατὰ ἓνα ποσοστό. Κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξωγενῶν παραγόντων τοῦ συστήματος, ἀποτέλεσμα δηλαδὴ ἐπιβολῆς δυνάμεως. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς θὰ μπορούσαν νὰ διακριθοῦν σὲ ἕ μ ε σ ε ς καὶ ἕ μ μ ε σ ε ς. Οἱ πρῶτες ἀναφέρονται :

α) Στους ἀγῶνες τῶν Σ υ ν δ ι κ ᾶ τ ω ν. Ἡ δημιουργία διὰ μέσου τῶν Συνδικάτων μιᾶς οἰονομικο-μονοπωλιακῆς θέσης τῶν ἐργαζομένων εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ θέσῃ περιορισμούς στὴν ἐκμεταλλευτικὴ διάθεση τῶν ἐπιχειρηματιῶν. β) Στὸ Σ υ ν ε τ α ι ρ ι σ τ ι κ ὸ κ ῖ ν η μ α, τὸ ὁποῖον στίς βιομηχανικὲς χώρες εἶχε μεγάλη ἀπήχηση καὶ προστάτευσε τοὺς μικροὺς παραγωγούς καὶ τοὺς καταναλωτές ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἐπιχειρηματιῶν, κατὰ ἓνα ποσοστό, γ) Στὰ Σ ο σ ι α λ ι σ τ ι κ ᾶ Κ ὶ μ μ α τ α, πού μὲ τοὺς ἀγῶνες τους στὸ πολιτικὸ πεδίο ἀσκούσαν συνεχῆ πίεση στὴν κοινὴ γνώμη καὶ στὸ Κράτος, καὶ συνέτειναν ὥστε τὸ αἶτημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης νὰ ἀποτελέσῃ κοινὸ κοινωνικὸ αἶτημα. Οἱ ἕμμεσες δυνάμεις ἀφοροῦν τὸ Κ ρ ᾶ τ ο ς, τὸ ὁποῖον ὑφιστάμενο τὴν πίεση τῶν Συνδικάτων καὶ τῶν Σοσιαλιστῶν, ἀναγκάστηκε νὰ ἀναλάβῃ πρωτεύοντα ρόλο στὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ διαδικασίαν. Πέρα πέρα ἀφοροῦν τὴν πίεση πού ἀσκεῖ στὰ κοινωνικο-οικονομικὰ δεδομένα τῶν δυτικῶν χωρῶν ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ πρόοδος τῶν Κ ο μ μ ο υ ν ι σ τ ι κ ῶ ν κ ρ α τ ῶ ν.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν πάρα πάνω δεδομένων, οἱ συντηρητικὲς, ἀστικὲς τάξεις, ἔκαναν πολλὰς ὑποχωρήσεις καὶ ἀναγνώρισαν πολλὰ αἰτήματα κοινωνικῆς δικαιοσύνης σὰν αὐτονόητα. Κι' αὐτὴ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Κράτους δὲν τὴν βλέπουν οἱ τάξεις αὐτὲς σὰν κάτι τὸ περιττό, τουναντίον σὰν κάτι τὸ ἀναγκαῖο. Τὸ Κράτος σήμερα διαχειρίζεται στίς Η.Π.Α. τὰ 25-30% τοῦ ἔθν. εἰσοδήματος. Οἱ δημόσιες δαπάνες τὸ 1949 στὴν Ἀγγλία ἔφταναν στὰ 43,4% τοῦ Ἐθνικοῦ Εἰσοδήματος, 43,5% στὴν Γαλλία, 33,2% στὴν Δυτ. Γερμανία, καὶ σὲ ἀνάλογα ποσοστὰ στίς ἄλλες χώρες. Πέρα πέρα πρέπει νὰ θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴν μεγάλη ἔκταση τοῦ δημόσιου παραγωγικοῦ τομέα (Ἐθνικοποιημέναις ἐπιχειρήσεις), πού σὲ μερικὲς χώρες (Ἀγγλία, Γαλλία κλπ.) παίξει σημαντικὸ ρόλο. Τέλος σὰν παραδεκτὸ γεγονὸς πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφέρουμε τὸν Προγραμματισμὸ τῆς οἰκονομίας, ὁ ὁποῖος ἔστω καὶ σὲ χαλαρὴ μορφή (Νορβηγία, Σουηδία, Ὁλλανδία, Γαλλία) ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὴν φιλελεύθερη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ τάξη, μόλις πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου. Τὰ πάρα πάνω βήματα πρὸς τὰ ἀριστερὰ παρατηροῦνται ἤδη καὶ

στην στάση των Ἐκκλησιῶν, τόσο τῶν Προτεσταντικῶν, ὅσο καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Μεταξὺ τῆς Παπικῆς Ἐγκυκλίου *rerum novarum* τοῦ 1891, τῆς *quadragesimo anno* (1931) καὶ τῶν Ἐγκυκλιῶν τοῦ προηγούμενου Πάπα Ἰωάννη, ἔχει διανυθῆ τεράστια ἀπόσταση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀναγνώρισης τῆς ἀνάγκης κοινωνικῶν ἀλλαγῶν καὶ διαμόρφωσης τῶν κοινωνικοοικονομικῶν δεδομένων με βάση τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη.

Ὁ Σοσιαλισμὸς στὶς χῶρες αὐτὲς — καὶ ἂς τὸν ὀνομάσουμε ἐδῶ Δυτικὸ ἢ Δημοκρατικὸ Σοσιαλισμὸ — ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐγκατέλειψε τὴν ἐπαναστατικότητά του καὶ προσαρμόστηκε στὰ νέα δεδομένα. Ἀναγνώρισε κατ' ἀρχὴν τὸν Κοινοβουλευτισμὸ καὶ ἀρνήθηκε τὴν ἐπανάσταση σὰν μέσο ἐπιβολῆς. Ἄν ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὶς χῶρες ποὺ ὁ Σοσιαλισμὸς κυβέρνησε ἢ κυβερνᾷ (ἢ συγκυβερνᾷ), παρατηροῦμε ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ αἰτήματα ποὺ ἀναφέραμε πειὸ πάνω ἐγκυβερνήθηκαν. Πᾶρτε τὴν Σουηδία, ὅπου οἱ Σοσιαλιστὲς κυβερνοῦν πάνω ἀπὸ τριάντα χρόνια συνεχῆ. Ἡ γῆ ἀνήκει σχεδὸν ὅλη στοὺς ἰδιῶτες, ὅπως καὶ ὅλα τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς. Τὸ Κράτος ἔχει περιοριστῆ στὴν ἀνάπτυξη, μιᾶς καταπληκτικῆς προοδευτικῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ στὴν καταπολέμηση μονοπωλιακῶν καταστάσεων. Ἡ δομὴ τῆς οἰκονομίας παραμένει ἡ ἴδια. Ἡ περίπτωσι τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι διαφορετικὴ. Μεγάλο μέρος τῆς γῆς καὶ τῶν παραγωγικῶν μέσων ὑπάγονται σὲ κοινοκτημοσύνη. Οἱ εἰσοδηματικὲς διαφορὲς ἔχουν περιοριστῆ στὸ ἐλάχιστο. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ δραστηριότης ἐν τούτοις σὲ ἓνα μικρὸ τομέα (ἐμπόριο, βιοτεχνία, βιομηχανία) ἔχει ἀναγνωριστῆ. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ γιὰ μεγάλη ἔκτασι τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητος ἀναγνωρίζεται καὶ στὸ Μανιφέστο τῆς Φραγκφούρτης (1951) τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς καὶ στὰ Προγράμματα τῶν Σοσιαλιστικῶν Κομμάτων. Τὸ *Bad Godesberger Program* τοῦ SPD μάλιστα προχώρησε τόσο, ὥστε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς, σὰν βάση τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος ποὺ ἐπιδιώκει. Καὶ ἐκεῖ ποὺ τὰ Σοσιαλιστικὰ Κόμματα κυβερνοῦν σὲ ἄλλα Κράτη (Δανία, Νορβηγία, Βέλγιο, Αὐστρία, Ἰταλία) καὶ ἐκεῖ ποὺ βρίσκονται στὴν Ἀντιπολίτευση (Γερμανία, Ἀγγλία, Γαλλία), διακρίνονται ἀπὸ ἕναν συντηρητισμὸ. Ἐχουν ἀκόμη, ἐγκαταλείψει κατ' ἀρχὴν τουλάχιστον, τὴν ἀρχὴ τῆς Ἐθνικοποίησης καὶ περιορίζουν τὸν ρόλο τους σὲ μέτρα φύσης κυρίως κοινωνικοπολιτικῆς. Παρατηροῦμε ἔτσι μιὰ κίνηση τοῦ Σοσιαλισμοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ, τόσο, ὥστε ἡ κίνηση τῶν ἀστικῶν καὶ τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων νὰ εἶναι συγκλίνουσα. Τὰ τελευταῖα ἔχουν χάσει ἤδη τὸν «ταξικὸ» τους χαρακτῆρα καὶ ἔχουν μεταβληθῆ σὲ «ἐθνικὰ» ἢ «λαϊκὰ» κόμματα. Πολλοί, δὲν βλέπουν πειὰ σημαντικὲς διαφορὲς μεταξὺ ἀστικῶν καὶ σοσιαλιστικῶν κομμάτων. Ἄν καὶ μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἀγγίζει τὰ ὅρια τῆς ὑπερβολῆς, ἐν τούτοις ἀνταποκρίνεται σημαντικὰ στὴν ἀλήθεια. Μὲ δυὸ λόγια ὁ Δημοκρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἔχασε τὸν ἐπαναστατικὸ χαρακτῆρα ποὺ τὸν διέκρινε στὰ πρῶτα του βήματα. Ἐδῶ δὲν ἐξε-

τάζουμε για ποιούς λόγους και κατά πόσον ή κατεύθυνση αυτή πρέπει να θεωρηθῆ θετική ή ἀρνητική.

Οί τάσεις πάντως για μιὰ ἀλλαγὴ τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος δὲν ἔχουν πάψει νὰ ὑπάρχουν. Τουναντίον στὸ σημεῖο αὐτὸ συναντῶνται οἱ προοδευτικὲς δυνάμεις τῶν ἀστικῶν τάξεων μὲ τοὺς Σοσιαλιστές. Μιὰ κατάργηση τῶν ταξικῶν διαφορῶν θεωρεῖται ἐπιδιωκτέα καὶ ἡ ἀνύψωση τῶν ἐργατῶν σὲ συνειδητὰ ὑποκείμενα τῆς παραγωγικῆς λειτουργίας ἀναγνωρίζεται σὰν βασικὸ στοιχεῖο μιᾶς νέας κοινωνικοοικονομικῆς τάξης. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ὑπενθυμίσω τὸν θεσμὸ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐργατῶν στὰ κέρδη τῆς ἐπιχειρήσεως (profit sharing, Gewinnbeteiligung), θεσμὸ ποὺ ἐφαρμόζεται ἀρκετὰ στὴν Ἀμερικὴ καὶ στὶς εὐρωπαϊκὲς χώρες. Θὰ ἀναφέρω ἐπίσης τὸν θεσμὸ τῶν Ἐργατικῶν Συμβουλιῶν (betriebsrate), ποὺ ἰσχύει ἀπὸ πολλὰ χρόνια στὶς εὐρωπαϊκὲς χώρες, ἂν καὶ σὲ χαλαρὴ μορφή. Συμφασμένο μὲ τὰ Ἐργατικὰ Συμβούλια εἶναι καὶ τὸ δικαίωμα Συναπόφασης (Mitbestimmung), τὸ ὁποῖον στὴν Γερμανία, ὅσον ἀφορᾷ τὴν Βιομηχανία Ἀνθρακὸς καὶ Χάλυβος ἔχει πάρει τελείως πρωτοπόρα μορφή. Στὴν Γερμανία ἐξ ἄλλου μεταπολεμικὰ γίνονται μεγάλες ζυμώσεις πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ μέσα στὸ πνεῦμα τῆς λεγόμενης Οἰκονομίας τῆς Κοινωνικῆς Ἀγορᾶς (Soziale Marktwirtschaft). Συναφῆς ἦταν καὶ ἡ κίνηση τῆς Λαϊκῆς Μετοχῆς (Volksaktie) ποὺ συνδιάσθηκε μὲ τὴν ἀπό-ἐθνικοποίηση τῆς Volkswagen, καὶ οἱ δειλὲς προσπάθειες, ἀντίθετα δὲ οἱ ἐκτεταμένους συζητήσεις καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα προτεινόμενα σχέδια γιὰ τὴν συμμετοχὴ τῶν ἐργατῶν στὸ Κοινωνικὸ Κεφάλαιο τῆς Ἐπιχειρήσεως (Miteigentum).

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς δὲν ἀναιροῦν πάντως τὸ γεγονὸς τῶν ἐκμεταλλευτικῶν συνθηκῶν ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμη στὰ πλαίσια τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν, τῶν ἐντονῶν ἀνισοτήτων ἐπὶ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ πεδίου, τῆς συγκέντρωσης πλοῦτου καὶ δυνάμεις στὰ χέρια λίγων, τῶν μονοπωλιακῶν συνθηκῶν, τῶν ἐξαρτήσεων. Οἱ σύγχρονες δυτικὲς κοινωνίες εἶναι πληθυντικὲς κοινωνίες (Pluralistische Gesellschaften) ἀναγνωρίζουν δηλ. ποικιλία ἀντίθετων συμφερόντων ποὺ ἀνταγωνίζονται μεταξύ τους. Ἡ εὕρεση μιᾶς ἰσορροπίας στὴν τάση ἐπιδιώξεων τῶν ἀλληλομαχομένων αὐτῶν συμφερόντων ὁμάδων καὶ ἀτόμων, ἀποτελεῖ τὴν βασικὴ ἐπιδίωξη τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν. Πιστεῦεται ὅτι ἡ ἐπίτευξη ὅσο γίνεται μεγαλύτερου βαθμοῦ ἀνταγωνιστικῶν συνθηκῶν, ἀποτελεῖ ἰδανικὴ λύση τοῦ προβλήματος. Γίνεται ἐν τούτοις συχνὰ παραδεκτό, ὅτι πλήρης (ἐλεύθερος) ἀνταγωνισμὸς μόνον πλασματικὴ ὑπόθεση γιὰ στοχαστικὰ πρότυπα ἀνάλυσης εἶναι νοητός. Πάντως, οἱ Δημοκράτες Σοσιαλιστές δέχονται γενικὰ τὶς ἀρχὲς αὐτὲς, καὶ πάνω στὶς προϋποθέσεις αὐτὲς ἐργάζονται γιὰ τὴν ἐπίτευξη μεγαλύτερης ἰσότητος, πληρέστερης δημοκρατίας καὶ ἀνώτερων βιοτικῶν συνθηκῶν.

Γιὰ τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἀνάλυσης μποροῦμε νὰ κρατήσουμε, ἓνα σημαν-

τικό συμπέρασμα. Ο Σοσιαλισμός — ο Δημοκρατικός Σοσιαλισμός μέσα στα πλαίσια των Δυτικών Κοινωνιών — εξεταζόμενος ιστορικά και λειτουργικά είναι συνάρτηση των ιστορικοπολιτικών, πολιτιστικών, κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων των δυτικών κοινωνιών. Δεν απέτελεσε άκαμπτο σύστημα με άκαμπτες αρχές και μέσα επιδιώξεων των σκοπών του. Διαπλάστηκε ανάλογα με τις πάρα πάνω συνθήκες του χώρου και του χρόνου μέσα στον όποιον ξησε και ζή. (Παράδειγμα είναι ο έμπρακτος Σοσιαλισμός της Σουηδίας και ο «θεωρητικός» Σοσιαλισμός της Αγγλίας και Δυτ. Γερμανίας).

V. Ο σύγχρονος Κομμουνισμός.

Η επικράτηση της Ρωσικής Έπανάστασης του 1917 και η μετέπειτα εξέλιξη αποτελεί τελείως δογματικά άρνηση της Μαρξικής θεωρίας κατά μία από τις προϋποθέσεις στις όποιες στηρίζεται. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για τον Σοσιαλισμό στις υπανάπτυκτες χώρες, όπως θα δούμε πειδ κάτω. Κατά τον Μάρξ η Έπανάσταση θα ήταν συνέπεια της κρίσης του Καπιταλισμού. Ο δρόμος πρδς τον Σοσιαλισμό και τον Κομμουνισμό περνά από τον Καπιταλισμό. Η ρωσική αυτοκρατορία τδ 1917 ήταν ένα πλαίσιο με βασικά αγροτικό χαρακτήρα (85% του πληθυσμού ήταν αγρότες), μάλιστα λίγο πολύ φεουδαρχικής μορφής, και με μικρή σχετικά βιομηχανία. Η επανάσταση έτσι δέν εκδηλώθηκε στις ώριμες καπιταλιστικές οικονομίες των κρατών της Δυτικής Εύρώπης, αλλά στην Ρωσία πού βρισκόταν ακόμη στην πρώτη φάση έκβιομηχάνισής της. Είναι γνωστό εξ άλλου πώς τελείως τυχαίοι παράγοντες βοήθησαν τούς κομμουνιστές νά επικρατήσουν. Η επανάσταση στην αρχή ήταν καθαρή λαϊκή επανάσταση πού έφερε στην έξουσία με την βοήθεια των μπολσεβίκων και μενσεβίκων, προοδευτικές δυνάμεις, κάτω από τον Kerensky.

Στην πρώτη φάση του ο Σοσιαλισμός στην Ρωσία ήταν ριζοσπαστικός. Καταργήθηκε τδ δικαίωμα ιδιοκτησίας των μεγαλοκτηματιών και τδ κλήρου, χωρίς καμμία απόζημίωση, κοινωνικοποιήθηκαν τά μεταλλεία και οι μεγαλύτερες βιομηχανικές επιχειρήσεις, κρατικοποιήθηκε τδ έξωτερικό και έσωτερικό εμπόριο, οι ιδιωτικές τράπεζες και οι ασφαλιστικές επιχειρήσεις, καταργήθηκε τδ κληρονομικό δικαίωμα, ώρίσθηκαν έργατικά συμβούλια στα εργοστάσια, καθιερώθηκε ύποχρεωτική συμμετοχή στους Συνεταιρισμούς. Λόγω άποτυχίας των μέτρων αυτών πού οδήγησαν σέ τρομακτικό λιμό μεταξύ 1919-1922, τδ νέο καθεστώς αναγκάστηκε από τδ 1921 (δεύτερη φάση) νά εφαρμόση την νέα οικονομική πολιτική (ΝΕΠ), πού περιλάμβανε πολλές ύποχωρήσεις. Καταργήθηκε η ύποχρεωτική παράδοση στο κράτος όλου τδ πλεονάσματος της παραγωγής τους από τούς γεωργούς. Τδ κράτος επέτρεψε ακόμη την δημιουργία ιδιωτικών επιχειρήσεων,

στους κλάδους του εμπορίου, της βιομηχανίας και των μεταλλείων και ακολουθήσε τακτική «αστικής νοοτροπίας», ή όποια σύντομα είχε καλὰ αποτελέσματα από οικονομική άποψη. Η τρίτη φάση είναι συνυφασμένη με την δικτατορία του Στάλιν, χαρακτηρίζεται δὲ από την εφαρμογή άμιγών σοσιαλιστικών μορφών οργάνωσης της οικονομίας. Η φάση αυτή συνδυάζεται με την εφαρμογή των περίφημων «πενταετών σχεδίων», απόβλεπε δὲ στην άπομάκρυνση της νέας «κεφαλαιοκρατίας» που είχε δημιουργηθῆ στην γεωργία (κουλάκοι), στο εμπόριο, την βιοτεχνία και τους άλλους κλάδους, σύντομα δὲ ό ιδιωτικός τομέας υποχώρησε αισθητά. Συγχρόνως προωθήθηκαν οι μορφές συλλογικής οργάνωσης της παραγωγής τόσο στην γεωργία (σοβγόζ-κολχόζ), όσο και στην βιομηχανία. Παράλληλα πιέστηκε ή κατανάλωση σημαντικά, για να μπορέσει να επιτευχθῆ ή έκβιομηχάνιση, που βασίστηκε κυρίως στην δημιουργία κολοσσιαίων επενδύσεων (τὸ πρώτο έτος του πρώτου πενταετούς προγράμματος, 35-40% του λαϊκού εισοδήματος επενδύθηκαν στην βιομηχανία και στα μεταλλεία) κυρίως στην βαρειά λεγόμενη βιομηχανία. Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται από μεγάλη τρομοκρατία και καταπίεση, από έκμηδένιση κάθε ατομικού δικαιώματος και ελευθερίας των ατόμων, από συμπίεση του βιοτικού επιπέδου της μάζας του ρωσικού λαού και από την προσπάθεια καθυστόταξης κάθε έκδήλωσης της κοινωνικής ζωής σε έναν άτεγκτο, δεσποτικό κοφφορμισμό. Με τον θάνατο του Στάλιν και την άρχή της τέταρτης φάσης «τα χνιόνια άρχίζουν να λυώνουν». "Ηδη ή έκβιομηχάνιση έχει φτάσει σε ύψηλο σημείο, ώστε να είναι δυνατή ή ίκανοποίηση των καταναλωτικών αναγκών του λαού. Συγχρόνως γίνεται αισθητή ή ανάγκη, παραχώρησης μεγαλύτερης ελευθερίας στα άτομα, που παίρνει πλέον συγκεκριμένη μορφή μετά τὸ 20ό Συνέδριο. Τα άτομα άρχίζουν να εκφράζουν την γνώμη τους, δειλά στην άρχή, κι' άργότερα πειὸ ελεύθερα, στην άρχή στον τομέα της τέχνης, άργότερα και στον οικονομικό τομέα. Η πύκνωση των επαφών, ενεργητικά και παθητικά, με τον άλλο κόσμο, έδωσε ένα τίσθημα ανακούφισης και χαλάρωσης. Η άνύψωση του βιοτικού επιπέδου, ένας άερας ελευθερίας και δημοκρατικότητας και ή τόνωση του έθνικού γόητρου μετά τις μεγάλες επιτυχίες στον τομέα της κατάκτησης του διαστήματος, έδωσαν διέξοδο στην πίεση που είχε συσσωρευθῆ και συνέτειναν στην σταθεροποίηση του συστήματος.

Στις άλλες κομμουνιστικές χώρες ή ίδια κίνηση παρατηρείται. "Υστερα από μιὰ «αύστηρη» περίοδο κατά τον χρόνο της δεσποτείας του Στάλιν, παρατηρείται μιὰ κίνηση «άποδέσμευσης» της κοινωνικής ζωής. Στην Πολωνία πρώτα έχουμε έμφανή την τάση αυτή, που ώδήγησε σε ελευθεριώτερο τρόπο ζωής. Η έξέγερση στην Άνατολική Γερμανία στις 17 Ιουνίου 1953, και ή Ούγγρική Έπανάσταση του 1956 αποτελούν δείγματα της μεγάλης πίεσης που είχε άσκηθῆ και συγχρόνως σταθμούς προς ελαστικώτερες μορφές κοινω-

νικης διαβίωσης. Ἡ μεγάλη αὐστηρότης στὴν κηδεμονία τῶν ἀτόμων ἔχει ἀρχίσει νὰ ὑποχωρῇ. Ἦδη γίνονται αισθητὲς οἱ ἀδυναμίες πού ἐμφανίζει ἡ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς. Τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1962 δημοσίευσε στὴν Πράβδα ὁ καθηγητὴς E. Liberman ἓνα ἄρθρο, πού γέννησε πολλές συζητήσεις. Ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ Liberman εἶναι ὅτι ὁ σχεδιασμός τῆς βιομηχανίας πρέπει νὰ ἀναδιοργανωθῇ κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε οἱ παραγωγοὶ νὰ μποροῦν νὰ κατέχουν τοὺς στόχους τοῦ Σχεδίου, νὰ βελτιώσουν τὴν ποιότητα τῆς παραγωγῆς, νὰ εἰσάγουν στὴν διαδικασία τῆς παραγωγῆς τὶς νέες τεχνικὲς μεθόδους καὶ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐκτίμηση τῆς ἐργασίας στὰ ἐργοστάσια. Οἱ προτάσεις αὐτὲς βασίζονται στὴν διαπίστωση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ καταθλιπτικὴ ἀνάληψη κάθε πρωτοβουλίας στὴν παραγωγή ἀπὸ τὰ κεντρικὰ ὄργανα ἔχουν καταστήσει τὶς διευθύνσεις τῶν ἐπιχειρήσεων ἀπλοῦς ἐκτελεστὲς τοῦ Σχεδίου, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνπτύσσουν πρωτοβουλία βελτίωσης καὶ αὐξησης τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ. Ὁ οἰκονομολόγος Liberman προτείνει ἔτσι τὴν ἀνεξαρτοποίηση τῶν βιομηχανικῶν μονάδων (προσδιορισμός τῶν ἐξόδων, ἐπενδύσεων, μισθῶν, πρόσληψης προσωπικοῦ, ἀνανέωσης, δημιουργίας ἀποθεμάτων κλπ.) τὸν διαφορισμὸ στὶς ἀπολαβὲς καὶ συμμετοχὴ στὸ οἰκονομικὸ ἀποτέλεσμα, μὲ σκοπὸ τὴν πρόκληση τοῦ ἐνδιαφέροντος διέυθυνσης καὶ ἐργαζομένων τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ κατάργηση τῆς ἐξίσωσης τῶν ἐπιχειρήσεων μὲ βάση μὴ οἰκονομικὰ κριτήρια. Μὲ δυὸ λόγια ζητᾶ τὴν ἐγκαθίδρυση ἀρχῶν ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ. Προτοῦ δημοσιευτοῦν οἱ προτάσεις τοῦ Liberman, μὴ πρόεδρος κολχόζ στὴν Οὐκρανία εἶχε προτείνει τὴν κατάργηση τῶν ταξιαρχικῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ἀνάθεση ἀτομικῆς εὐθύνης στὰ μέλη τοῦ κολχόζ κατὰ τὴν παροχὴ τῆς ἐργασίας. Στὴν Τσεχοσλοβακία, νέοι οἰκονομολόγοι (Löbl, Selucky, Korda, Stregl), ζητοῦν (1963) τὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος μὲ στοιχεῖα τῆς οἰκονομίας τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, δεδομένου ὅτι οἱ χρησιμοποιούμενοι μέθοδοι σχεδιασμοῦ καὶ οἰκονομικῆς διέυθυνσης ἐμφανίζουν ἐλλείψεις, καὶ διαπιστώνουν ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ ἐφαρμοζόμενου συστήματος καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Τελευταῖα, ὁ Καθηγητὴς Πέτκο Κούνιν στὴν Βουλγαρία, πού ζαναέγινε μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, προτείνει τὴν ἀνεξαρτοποίηση τῶν ἐπιχειρήσεων, περιορισμὸ τοῦ κεντρικοῦ σχεδιασμοῦ σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ ἀνάληψη ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις, παύση τῆς χρηματοδότησης τῶν τελευταίων ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ παραχώρηση σ' αὐτὲς τοῦ δικαιώματος νὰ ἀντιμετωπίζουν τὶς ἀμοιβὲς τῶν ἐργατῶν ἀνάλογα μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας. Ὁ Καθηγητὴς Κούνιν ἦταν αὐτὸς πού πρὸ 15 ἐτῶν εἶχε πρωτοστατήσῃ σὰν Ὑπουργὸς Βιομηχανίας στὴν ἐθνικοποίηση τῆς βουλγαρικῆς βιομηχανίας. Ἀνάλογα ἔχει προτείνει καὶ ὁ Καθηγητὴς μὲ διεθνῆ φήμη Lange στὴν Πολωνία, ἀνάλογες δὲ κινήσεις παρατηροῦνται καὶ στὴν Οὐγγαρία. Τὶς πᾶρα πάνω τάσεις πρέπει νὰ τὶς συνδυάσουμε μὲ τὸν ἰδιότυπο δρόμο πού

ἀκολουθεῖ ἡ Γιουγκοσλαβία, ὅπου παράλληλα πρὸς τὴν ἀγροτικὴ παραγωγὴ πού στηρίζεται κατὰ βάση στὴν ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία, ἔχει δημιουργηθῆ μιὰ «βιομηχανικὴ δημοκρατία» στὴν βιομηχανία μὲ βάση τὸν θεσμὸ τῶν Ἑργατικῶν Συμβουλίων, στὰ ὁποῖα συμμετέχουν οἱ ἐργαζόμενοι σὲ κάθε ἐπιχείρηση, καὶ τὴν ἀνεξαρτησία πού ἀπολαμβάνουν οἱ ἐπιχειρήσεις. Τὸ παράδειγμα τῆς Γιουγκοσλαβίας εἶναι διδακτικόν, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς κοινωνικοὺς αὐτοὺς πειραματισμούς, μάρτυρες τῶν ὁποίων εἴμαστε στὴν ἐποχὴ μας, καὶ τὰ ὅρια πού ἡ πραγματικότητά θέτει στὴν προσπάθεια κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Ἄς θυμηθοῦμε τὴν «Νέα Τάξη» καὶ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα καταλήγει ὁ Τζίλιας.

Τέλος ἐνδιαφέρον, σὲ ἀντίθεση μὲ τίς νέες αὐτὲς τάσεις πού ἐμφανίζει ὁ κομμουνιστικὸς κόσμος στὴν Ρωσσία καὶ στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, εἶναι τὸ πείραμα τῆς Κίνας. Ἡ σοσιαλιστικοποίηση πάνω σὲ καθαρὰ συγγενὲς ἀρχὲς θεωρητικῆς ἀκαμψίας ἔχει βοηθήσει τὴν Κίνα νὰ προοδεύσῃ στὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀνάπτυξη, μ' ὅλο πού ἡ κομμουνιστικὴ ἡγεσία ἀναγκάστηκε νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας κατὰ «κομμούνες» στὴν γεωργία, λόγῳ πρακτικῆς ἀποτυχίας. Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστό, ὅτι ἡ Κίνα ἔχει δεχτῆ γιὰ τὸ μεταβατικὸ στάδιο τὴν σύμπραξη καὶ τὴν συνεργασία τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας, μέχρις ἐνὸς σημείου. Ὁ καθαρὰ ἐπὶ πολιτικοῦ ἐπιπέδου ἀνταγωνισμὸς Κίνας-Ρωσσίας ἔχει ἐπιδράσεις πάνω στὴν ὀργάνωση τῶν κοινωνικοοικονομικῶν δεδομένων. Ἡ μεταλλαγὴ στὴν ἰσορροπία δυνάμεων ἐπὶ διεθνούς ἐπιπέδου καὶ ἡ ἀνθεκτικότης τῶν λαῶν πού ὑφίστανται τὸν πειραματισμὸ, ἀποτελοῦν σημαντικοὺς παράγοντες ἀλλοίωσης τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου καὶ τῶν στόχων τῶν κοινωνικῶν πειραματισμῶν.

Αὐτὸ πού μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε, τουλάχιστον τὴν στιγμή αὐτή, εἶναι μιὰ ἀναδημιουργία καὶ μέσα στὸ κομμουνιστικὸ σύστημα καὶ μάλιστα μὲ κατεύθυνση ὄχι πρὸς τὰ θεωρητικὰ πρότυπα, ἀλλὰ τουναντίον μὲ κατεύθυνση ἐπανόδου πρὸς μέσα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀπορριφθῆ καὶ μάλιστα μὲ τὴν βεβαιότητα μιὰ γιὰ πάντα.

VI. Ὁ Σοσιαλισμὸς τῶν Ὑπανάπτυκτων Χωρῶν.

Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῶν ὑπανάπτυκτων χωρῶν ἀποτελεῖ τὸ σημαντικώτερο γεγονός τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μετὰ τὸ γεγονός τῆς διάσπασης τοῦ ἀτόμου. Στίς χώρες αὐτὲς ἐγίνε ἀντιληπτόν, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀνάπτυξης ἦταν ἀδύνατο νὰ λυθῆ χωρὶς α) ἐπέμβαση ἐνεργῆ τοῦ Κράτους, β) χωρὶς κοινωνικὴ ἀλλαγή, καὶ γ) χωρὶς ἀλλαγὴ τῆς οἰκονομικῆς ὀργάνωσης, δεδομένου ὅτι τὸ πρόβλημα ἔχει δύο διαστάσεις βασικά, 1) ἀνύψωση τοῦ βιοτικῆ ἐπιπέδου τῶν λαῶν αὐτῶν, καὶ 2) ὅσο γίνεται ταχύτερη ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ πολλὰς ὑπανάπτυκτες χώρες, ἐγκατέλειψαν τελείως

ἀρχές καὶ συστήματα τοῦ «Δυτικοῦ κόσμου», καὶ πῆραν ἀπὸ τὸν Κομμουνιστικὸ Κόσμο τὶς ἀρχές ποὺ πιστεύουν πὼς προσαρμοζόμενες στὰ πλαίσιά τους θὰ ἀποβοῦν ὠφέλιμες. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ρωσσίας ἔγινε σὲ βάρος τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ καπιταλιστικὸ καὶ τὸ κομμουνιστικὸ σύστημα ἀπόδειξαν μιὰ καταπληκτικὴ, ἀναπόφευκτη ὁμοιότητα. Τὸ πρόβλημα ἔτσι ποὺ τέθηκε καὶ τίθεται στὶς ὑπανάπτυκτες χῶρες εἶναι κατὰ πόσον ἡ ἀνάπτυξη εἶναι δυνατὴ χωρὶς τὴν ἀθλιότητα, τὴν μίζερια καὶ τὴν θυσία ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, ὅπως ἔγινε στὴν Εὐρώπῃ τὸν 19ο αἰῶνα καὶ στὴ Ρωσσία καὶ τὶς ἄλλες κομμουνιστικὲς χῶρες στὸν αἰῶνα μας. Ἄς σημειωθῇ πὼς καὶ στὶς δύο πλευρές ἡ ἀνάπτυξη ἔγινε, ἐνῶ σύγχρονα μιὰ μικρὴ μειοψηφία εἶχε καταστῆ πρόνομιος. Τὸν σκοπὸ αὐτὸν τὴν ἐγκολπώθηκε ὁ Σοσιαλισμὸς τῶν ὑπανάπτκτων. Γιὰ ἄλλῃ μιὰ φορὰ ἡ θεωρία τοῦ Marx δὲν ἐπαλήθευσε. Στὶς ὑπανάπτκτες χῶρες ὁ Σοσιαλισμὸς ἐφαρμόζεται σὲ περιβάλλον ποὺ ὄχι μόνον δὲν εἶναι καπιταλιστικὸ, ἀλλὰ εἴτε εἶναι περιβάλλον τελειῶς φυσικῆς οἰκονομίας (χῶρες τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς), εἴτε φεουδαρχικῆς (Νότιος Ἀμερική, Ἀσία, Ἀφρική), εἴτε μικτὸ (προκαπιταλιστικὸ γενικὰ). Ὁ Σοσιαλισμὸς τῶν ὑπανάπτκτων ἐνῶ ἔτσι ἀποτελεῖ κάτι καινούργιο καὶ δὲν εἶναι ἐνιαῖος, διαφέρει συγγρόνως ἀπὸ τὸν Εὐρωπαϊκὸ Σοσιαλισμὸ. Πρῶτον, γιὰτὶ δὲν εἶναι ἐργατικὸς Σοσιαλισμὸς, ἀλλὰ ἐθνικὸς, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἀφορᾷ ὅλους τοὺς πολῖτες καὶ ὄχι μόνον τὴν ἐργατικὴν τάξην, σὰν ἓνα τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ, δεύτερον γιὰτὶ εἶναι πολιτικὰ ἰδιότυπος, δηλαδὴ οὔτε εἶναι δημοκρατικὸς ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, οὔτε δικτατορικὸς ὑπὸ τὴν κομμουνιστικὴ ἔννοια, τουλάχιστον στὶς πειὸ πολλές περιπτώσεις. Ἀποβλέπει στὴν δημιουργία συνθηκῶν διαβίωσης μέσα σὲ ἓνα πλαίσιο ποὺ οἱ βάσεις του δὲν ἀποτελοῦν ἀντικείμενο πολιτικῆς διάκρισης. Ἡ σοσιαλιστικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας δὲν τίθεται σὲ ἀμφισβήτηση καὶ ἄρα πολιτικὰ κόμματα διαφόρων τάσεων ὡς πρὸς τὴν κρατικὴν ἐπέμβαση εἶναι περιττὰ καὶ δὲν ἀναγνωρίζονται. Ἡ διαφορὰ ἀντιλήψεων ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα γίνεται ἀνεκτὴ μέσα σὲ ἓνα κόμμα. Πρόκειται περὶ τελειῶς νέας μορφῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης. Κατὰ τὴν γνώμη τοῦ γράφοντος, ἡ «κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία» δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερηφανεῖται γιὰ τὶς δημοκρατικὲς τῆς ἐπιτευξίς. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ κατάρτιση τῶν νέων αὐτῶν «δημοκρατιῶν» εἶναι προκατελημμένη. Πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπόψην ἀκόμη ὁ ἀναλφαβητισμὸς, τῆς μεγάλῃς μάζας τοῦ λαοῦ στὶς χῶρες αὐτές, ποὺ συντείνει, ὥστε ἡ ἔννοια τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐλευθερίας νὰ ἔχουν στενώτερο περιεχόμενο. Σὲ μιὰ ἄλλῃ εὐκαιρία εἶχα μιλήσει γιὰ τὴν «ἐλαστικότητα τῆς ἐλευθερίας» ἔτσι ὥστε ἡ λέξις «ἐλευθερία» δὲν σημαίνει τὸ ἴδιο πρᾶγμα γιὰ τὸν Εὐρωπαῖο καὶ τὸν

Ἀφρικανό³. Ὄταν οἱ ἐπικρατοῦσες ἔννοιες δημοκρατίας καὶ ἐλευθερίας εἶναι στενές, τότε εἶναι ἐσφαλμένο νὰ μιλάμε γιὰ πίεση καὶ περιορισμό, δεδομένου ὅτι παίρνομε σὰν βάση τὰ εὐρωπαϊκὰ δεδομένα, καὶ στὴν οὐσία τὶς ἔννοιες «δημοκρατία» καὶ «ἐλευθερία» μὲ πολὺ εὐρύτερο περιεχόμενο. Ἔτσι μέσα στὰ πλαίσια τῶν ὑπανάπτυκτων χωρῶν ἡ ἐξέλιξη τῆς «δημοκρατίας» καὶ τῆς «ἐλευθερίας», μὲ βάση τὴν ιδιότητα τῆς «ἐλαστικότητας» τῆς ἐλευθερίας, μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ δρόμο τελείως ἄγνωστο μέχρι τώρα, θετικῆς μορφῆς. Δὲν ὑποστηρίζω πὼς αὐτὸ εἶναι σωστό. Δὲν ὑποστηρίζω πὼς αὐτὸ εἶναι καὶ ἄσχημο. Ἐφόσον θέλομε νὰ ἀναλύσουμε τὴν πραγματικότητα ἀντικειμενικά, πρέπει νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὶς προκαταλήψεις καὶ νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἀπολυτοποίηση μιᾶς ἰδεολογίας ἢ μιᾶς πεποίθησης πού τὴν βάζομε σὰν βάση τῶν στοχασμῶν μας καὶ σὰν μέτρο σύγκρισης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀναλύοντας ἐπιστημονικὰ τὰ γεγονότα, μποροῦμε νὰ φθάσουμε σὲ περὶ ἔγκυρες, ἀντικειμενικὲς διαπιστώσεις.

Ὁ Σοσιαλισμὸς τῶν ὑπανάπτυκτων παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία, τόσον ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀπόψη, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψη πολιτικῆς ὀργάνωσης. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἡπίας ὀργάνωσης σοσιαλιστικῶν κατευθύνσεων ἀποτελεῖ ἡ Ἰνδία. Ἄς σημειωθῇ μάλιστα, ὅτι τὸ κόμμα τοῦ Κογκρέσσου πού κυβερνᾷ, δὲν εἶναι σοσιαλιστικὸ. Στὴν ἀντιπολίτευση ὑπάρχει σοσιαλιστικὸ-δημοκρατικὸ κόμμα δυτικοευρωπαϊκῆς μορφῆς. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἀναγνωρίζεται, καθὼς καὶ ἡ ἀτομικὴ ἐπιχειρηματικὴ πρωτοβουλία, ὁ ρόλος τῆς συλλογικῆς ἐν τούτοις οἰκονομίας εἶναι σημαντικὸς, ὅπως καὶ ὁ ρόλος τοῦ Κράτους, μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς οἰκονομικῆς ζωῆς πού συλλαμβάνεται στὰ πλαίσια Σχεδίων. Ἐνα δεῦτερο παράδειγμα Σοσιαλισμοῦ τῶν ὑπανά-

3. Σὲ μιὰ ὁμιλία μου σὲ ἓνα σεμινάριο τοῦ Friedrich-Stiftung στὸ Bad Godesberg στίς 14 Δεκ. 1963 μὲ θέμα τὴν «Δομὴ τῆς Σύγχρονης Δημοκρατίας», βάσιμα τὴν ἔννοια τῆς Δημοκρατίας σὲ δύο ἄλλες ἔννοιες, τὴν ἔννοια τῆς Ἐλευθερίας καὶ τὴν ἔννοια τῆς Ἰσότητος. Ὡς πρὸς τὴν Ἐλευθερία παρατηροῦσα, ὅτι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γερμανός, ὁ Ἰνδονέζος, ὁ Νέγρος, ὁ Κινέζος, ὁ Ἀμερικανός, ὁ Ρῶσος, ὁ Ἰσπανός κλπ. δὲν ἔνοοῦν τὸ ἴδιο πρᾶγμα, ὅταν μιλάνε γιὰ «Ἐλευθερία», καὶ ὅτι ἡ διαφορά μεταξὺ τους σ' αὐτὸ πού ἔνοοῦν εἶναι ποσοτικὴ καὶ ἴσως ποιοτικὴ, ἄσχετα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ διαμόρφωση καὶ τὸ πολιτικὸ σύστημα πού ἰσχύει, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μιλήσουμε γιὰ μιὰ ἰδιότητα τῆς Ἐλευθερίας τὴν ὁποία κάλεσα «ἐλαστικότητα τῆς ἐλευθερίας». Μὲ αὐτὸ ἔνοῶ ὅτι ἓνα πρᾶγμα πού εἶναι ἐλαστικὸ μένει ἀμετάβλητο σὲ ὅλες τὶς «ἐλαστικὲς» ἀλλαγές πού ὑφίσταται. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς Ἐλευθερίας ἐπομένως πρέπει νὰ ὑφίσταται ἓνας «πυρήνας τῆς ἐλευθερίας», ὁ ὁποῖος παρέχει τὴν ἔννοια Ἐλευθερία τὴν «ἀμεταβλητότητά» της. Αὐτὸν τὸν πυρήνα τῆς ἐλευθερίας, αὐτὸ τὸ minimum πού πρέπει νὰ ὑπάρχῃ γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ἐλευθερία, τὸ προσδιόρισα στὴν πέρα πάνω ὁμιλία μου ὡς ἐξῆς περίπου: Ἐλεύθερος εἶναι κανεὶς, ἐφόσον μπορεῖ νὰ σκέπτεται καὶ νὰ ἀποφασίξῃ μόνος του, ἐφόσον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράξῃ τὴν γνώμη του καὶ ἐφόσον μπορεῖ χωρὶς περιορισμούς ἢ ἀνεπηρέαστος νὰ κινῆται, νὰ δρᾷ καὶ νὰ ἐργάζεται.

πτυκτων είναι ή περίπτωση τής 'Ινδονησίας, όπου ή κοινωνική ισότητα έχει προωθηθῆ, όπου ή ιδιωτική πρωτοβουλία είναι περιορισμένη, όπου οί Συνεταιρισμοί έχουν αναγνωρισθῆ σάν βάση τοῦ ὅλου συστήματος (Συνεταιριστικός Σοσιαλισμός) καί όπου ή πολιτική ζωή χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐγκαθίδρυση δικτατορίας προσωπικῆς μορφῆς. Ἡ περίπτωση τής Κούβας είναι περισσότερο ἀκραία περίπτωση ἐξηγούμενη πειό πολύ σάν τὸ ἀποτέλεσμα πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν. Ἐν τούτοις ή ἐγκαθίδρυση τελείως σοσιαλιστικοῦ συστήματος κομμουνιστικοῦ τύπου καί με βάση μιὰ προσωπική δικτατορία — δικτατορία πού δημιουργήθηκε ἀπό μιὰ ἐπανάσταση πού δέν ἦταν στήν ἀρχή κομμουνιστική — ἀποτελεῖ βασικό παράγοντα μελλοντικῶν ἐξελίξεων στόν ὑπανάπτυκτο κόσμο τής Νοτίου Ἀμερικῆς, όπου ὁ φαῦλος κύκλος τής ὑπανάπτυξης διατηρεῖται, ἐπειδή μιὰ μικρή μειοψηφία γαιοκτημόνων καί ἐπιχειρηματιῶν, στηριζόμενη σέ μιὰ στρατιωτική ὀλιγαρχία καί σέ μιὰ διεφθαρμένη κάστα πολιτικῶν, ἀρνεῖται νά δεχτῆ κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Στήν Αἴγυπτο βρισκόμαστε μπροστά σέ μιὰ ἀναδιοργάνωση τής οικονομίας πρὸς τελείως σοσιαλιστικές μορφές, παρόμοιες-δὲ κινήσεις ἔχουμε στήν Γκάννα, στήν Ἀλγερία, καί σέ ἄλλες νέες ἀφρικανικές χώρες. Στις περισσότερες σχεδόν ὁ «Ἀφρικανικός Σοσιαλισμός» στηρίζεται πολιτικά στό «μονοκομματικό πολιτικό σύστημα» πού συνδέεται, σχεδόν κατὰ κανόνα, με τήν προσωπική ἐπιβολή ἐνός δικτάτορος. Ἡ ἀναγνώριση τοῦ «μονοκομματισμοῦ» ἀποτελεῖ στήν οὐσία ἐκδήλωση μιᾶς ἐπιθυμίας βεβαιότητος ὡς πρὸς τήν «ἀναμφισβήτητη» ἐγκαθίδρυση σοσιαλιστικῶν ἀρχῶν οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ἡ ἐγκαθίδρυση σοσιαλιστικοῦ συστήματος δέν τίθεται πειά σέ ἀμφισβήτηση. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά ή «προσωπική δικτατορία» πού εἶναι συνυφασμένη με τὸν «μονοκομματισμό» δέν ἔχει πάντοτε τὰ ἀποκρουστικά χαρακτηριστικά πού ἔχουμε συνδέσει με τήν λέξη «δικτατορία». Πρὺκειται γιά «δικτατορίες λαϊκῆς μορφῆς», συστημάτων δηλαδή στὰ ὁποῖα ὁ δικτάτωρ δέν ἀντιπροσωπεύει μιὰ μικρή κλίκα, τῆς ὁποίας τὰ συμφέροντα ἐξυπηρετεῖ, ἀποτελεῖ κατὰ κάποιο τρόπο «λαϊκὸ δικτάτορα», ἀντιπρόσωπο τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ, καί ή ὁποία πλειοψηφία τὸν ἐγκρίνει. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ λαοὶ δέν δυσανασχετοῦν στήν ἐπιβολή τέτοιων δικτατοριῶν, ἀλλὰ τούναντίον τίς δέχονται. Ἐκεῖνοι πού δυσανασχετοῦν εἶναι οἱ ὀλιγοπληθεῖς τάξεις τῶν παλῶν πλουσιῶν. Μεταξὺ τῆς Μοναρχίας στήν Σαουδική Ἀραβία, παρὰ τὸν περιορισμὸ τῆς τελευταῖα, καί τῆς δικτατορίας τῆς Αἰγύπτου π.χ. ἢ τῆς Γκάννα δέν ὑπάρχει σύγκριση. Δέν ὑπάρχει ἀκόμη σύγκριση ἀνάμεσα στήν δικτατορία τῆς Ἰνδονησίας καί στήν «δημοκρατική τάξη» π.χ. τῆς Μαλαισίας ἢ τῆς Ταϊλάνδης ἢ τοῦ Νεπάλ. Δέν ὑπάρχει ἐξ ἄλλου οὔτε στοιχεῖο δημοκρατίας στις κοινοβουλευτικές Δημοκρατίες τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς.

Στις σοσιαλιστικὲς ὑπανάπτυκτες χώρες γεννιέται ἕνας νέος τύπος Σοσια-

λισμού πού δέν ἔχει σχέση με τόν Εὐρωπαϊκό Σοσιαλισμό. Γεννιέται συγχρόνως ένα νέο κοινωνικό σύστημα, κι ἀκόμα μιὰ νέα μορφή Δημοκρατίας. Δέν πρέπει νά βιαστοῦμε νά καταδικάσουμε τὰ μονοκομματικά συστήματα πού ἔχουν ἐγκαθιδρυθῆ στις ὑπανάπτυκτες χῶρες. Ἡ Δημοκρατία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας εἶναι διαφορετική ἀπό τὴν Δημοκρατία τῶν Η.Π.Α. καὶ διαφορετική ἀπό τίς κοινοβουλευτικές Δημοκρατίες τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἡ Δημοκρατία τῶν ὑπανάπτυκτων χωρῶν θά εἶναι διαφορετική ἀπό τὴν δική μας Δημοκρατία στὴν Εὐρώπη. Αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ μονοκομματικὸ σύστημα δέν σημαίνει κατάλυση τῆς Δημοκρατίας, ἐφόσον δέν συνοδεύεται με βία καὶ ἐκμετάλλευση. Ὑπεθυμίζω ἐδῶ τὴν «ἐλαστικότητα τῆς ἐλευθερίας» πάνω στὴν ὁποία ἐλευθερία στηρίζεται ἡ ἔννοια τῆς Δημοκρατίας. Προσθέτω ἀκόμη τὴν ἰσότητα πού εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νά μπορούμε νά μιλάμε γιὰ Δημοκρατία, ἡ ὁποία ἰσότητα (ἰσότητα ὄχι μόνον πολιτική, ἀλλὰ καὶ κοινωνική καὶ οικονομική) λείπει στις δικές μας «Δυτικές Δημοκρατίες», τίς ὁποῖες ἐν τούτοις ἐκτιμᾶμε πολύ. Κι ἀκόμη, ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ χῶρος μέσα στὸν ὁποῖον γεννιέται ὁ Σοσιαλισμὸς καὶ ἡ Δημοκρατία τῶν ὑπανάπτυκτων ἔχει ἰδιοφυὴ χαρακτηριστικά, καὶ ὅτι καὶ ὁ Σοσιαλισμὸς αὐτός, καὶ μαζί του ἡ Δημοκρατία, θά ὑποστοῦν μεταβολές κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσή τους καὶ τὴν ἐξέλιξή τους.

VII. Διαπιστώσεις καὶ Συμπεράσματα.

Ἄν συνοψίσουμε ἔτσι σὲ μιὰ εἰκόνα τίς ἐξελίξεις καὶ μεταλλαγές πού ὑφίστανται τὰ κοινωνικοοικονομικά δεδομένα στὰ τρία ξεχωριστὰ τμήματα πού εἶναι διαιρεμένος ὁ κόσμος μας, παρατηροῦμε ὅτι ὁ κόσμος σήμερα βρίσκεται σὲ μιὰ ἀπ' ὀδιοργάνωση καὶ συγχρόνως ἀναδιοργάνωση.

Μιὰ πρώτη διπίστωση εἶναι ἡ κίνηση πρὸς σοσιαλιστὲς μορφές ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οικονομίας. Αὐτὸ ἀφορᾷ τὰ κράτη τῆς Δύσης καὶ τὰ κράτη τοῦ Ὑπανάπτυκτου Κόσμου. Τὰ παλιὰ αἰτήματα τῶν Σοσιαλιστῶν φαίνεται πὼς ἔχουν διαχυθῆ, πλατειᾶ καὶ ἀποτελοῦν πλέον συνυφασμένες ἰδέες καὶ αὐτονόητες προϋποθέσεις μιᾶς σύγχρονης κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς ζωῆς. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπαληθεύεται ἡ θεωρία τοῦ Marx, ἂν καὶ κατὰ διαφορετικὸ τρόπο.

Μιὰ δεύτερη διαπίστωση ἀφορᾷ τὴν σὲ ὅλο τὸν κόσμο ἐκδηλητὴν γιὰ τὴν πραγματοποίηση μιᾶς οὐσιαστικῆς Δημοκρατίας. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι ἐκδηλοῦν τόσο στις Δυτικὲς Χῶρες, ὅσον καὶ στις Κομμουνιστικὲς καὶ ἀκόμη καὶ στις Ὑπανάπτυκτες. Ἡ πολιτικὴ δημοκρατία δέν θεωρεῖται ἐπαρκὴς στις Δυτικὲς Χῶρες, γι' αὐτὸ ἡ τάση βρίσκεται πρὸς τὴν συμπλήρωσή της με μιὰ κοινωνικὴ καὶ οικονομικὴ δημοκρατία. Ἡ κοινωνικὴ καὶ οικονομικὴ δημοκρατία στις κομμουνιστικὲς χῶρες δέν ἀρκεῖ στοὺς λαοὺς πού τίς κατοικοῦν, ἡ ἀνάγκη δὲ νά συμπληρωθῆ με μιὰ πολιτικὴ δημοκρατία ἀρχίζει νά

γίνεται έντονη σχεδόν σε όλο τον κομμουνιστικό κόσμο. "Αν εξαιρέσουμε μερικές υπανάπτυκτες χώρες που θέλουν να μιμηθούν την Δύση, και ελάχιστες άλλες που θέλουν να μιμηθούν τον κομμουνιστικό κόσμο, ή πλειοψηφία των υπανάπτυκτων επιδιώκει να εγκαθιδρύσει ταυτόχρονα μια πλήρη Δημοκρατία, συγχρόνως και παράλληλα με την ανάπτυξη των χωρών αυτών. Πρόκειται για τον περίφημο « τρίτο δρόμο ».

Η τρίτη διαπίστωση αφορά τις μεταβολές που έχει υποστεί ο ίδιος ο Σοσιαλισμός στην σύγχρονη εποχή. Βρισκόμαστε μπροστά σε τρεις διαφορετικές αντιλήψεις Σοσιαλισμού, μία τον Δυτικό, Δημοκρατικό Σοσιαλισμό, μία στον σύγχρονο Κομμουνισμό και μία τον Σοσιαλισμό των Υπανάπτυκτων. Και στις τρεις μορφές Σοσιαλισμού παρατηρούνται αποκλίσεις και ποικιλίες του αντιπροσωπευτικού τύπου. Κοινό χαρακτηριστικό πάντως όλων είναι η πρόταξη της ισότητας όλων των μελών της κοινωνίας. Οι μορφές κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης που προτείνουν ή εφαρμόζουν και οι τρεις μορφές Σοσιαλισμού διαφέρουν εν τούτοις. Έδω αντιμετωπίζουμε μια σειρά μέσων πραγματοποίησης των σοσιαλιστικών ιδεωδών που ποικίλλει από τα πειο όρθόδοξα μέσα του επαναστατικού Σοσιαλισμού του 19ου αιώνας, μέχρι τα πειο ήπια μέσα συντηρητικής μορφής. Όπως δέποτε ή τελευταία αυτή κατάληξη της διαπίστωσης που συζητάμε συνδέεται από δω και πέρα με την πρώτη διαπίστωση που κάναμε πειο πάνω.

Μια τέταρτη διαπίστωση, κατά ένα μέρος συγκεκριαλιωτική των πειο πάνω, αφορά το γεγονός, ότι τόσο το Δυτικό Σύστημα κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης, όσο και το Κομμουνιστικό Σύστημα, αλλά και τα νέα Συστήματα των Υπανάπτυκτων Χωρών, έχουν πολλά κοινά σημεία και συγχρόνως τα διακρίνει μια άμοιβαία συγκλίνουσα τάση. Θα όδηγηση ή κίνηση αυτή πρὸς ένα νέο, καινούργιο κοινωνικοοικονομικό σύστημα, προικισμένο με όλα τα πλεονεκτήματα, και απαλλαγμένο από τις ακρότητες και τα μειονεκτήματα όλων των πάρα πάνω συστημάτων ; Θα όδηγηθῆ ό κόσμος, όχι μόνον πρὸς ένα έναίο κοινωνικοοικονομικό σύστημα, αλλά και στην εγκαθίδρυση μιᾶς παγκόσμιας Κυβέρνησης και στην κατάργηση των συνόρων ; Η εξέλιξη του τεχνικού πολιτισμού, που έχει εκμηδενίσει τις αποστάσεις και έχει κάνει την γῆ έναν σχετικά μικρό, «οικογενειακό» χώρο, μαζί με την εκμηδενιστική δύναμη των ατομικών όπλων, δίνουν μια βάση έλπίδος πρὸς την κατεύθυνση αυτή. Όπως δέποτε, ή διαδικασία πρὸς την κατεύθυνση αυτή θα είναι μακροχρόνια, ώστε ή γενηά μας να μην προλάβη ίσως την ολοκλήρωσή της. Την στιγμή αυτή είμαστε μάρτυρες μόνον σημείων πρὸς την κατεύθυνση αυτή.

Τέλος, μια πέμπτη διαπίστωση αφορά, ότι ή κίνηση αυτή που παρατηρείται, κατευθύνεται πρὸς ένα πρότυπο «ιδανικής» κοινωνίας στην πραγματοποίηση του όποιου όμως ή φύση των πραγμάτων θέτει ώρισμένα όρια. Το να έχουμε αυτό υπόψη θα μᾶς διαφυλάξει από απογοητεύσεις. Η φύση της

ζωής είναι τέτοια, ώστε να μην μπορη να πραγματοποιηθη πάνω στην γη ο «παράδεισος» που στέκεται στο κέντρο των όνειρων κάθε ανθρώπου και της τής ανθρωπότητας. Το να ζητάμε από ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα να πραγματοποιηση την ιδέα αυτή, είναι σαν να ζητάμε το αδύνατο και το άπραγματοποίητο. Υπό την έννοια αυτή και η ιδανική «κομμουνιστική» κοινωνία του Μαρξ είναι ουτοπική. Η απαίτησή μας από ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα μόνο σε βάση συγκριτική μπορεί να στηριχθη. "Ένα νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα μπορεί να είναι καλύτερο ή δικαιότερο ή αποδοτικώτερο από τα υπάρχοντα. Δεν θα είναι όμως ποτέ το δίκαιο ή το άριστο ή το αποδοτικό, γιατί τέτοιο δεν μπορεί να είναι κανένα σύστημα.

Η ανθρωπότης θα έχη να λύση το τεράστιο πρόβλημα του υπερπληθυσμού στα χρόνια που έρχονται και το συνυφασμένο με αυτό πρόβλημα της διατροφής. Οι σοσιαλιστικές μέθοδοι (Σχεδιασμός και Προγραμματισμός) φαίνονται να είναι οι μόνες που μπορεί να ελπίζεται πως θα δώσουν καλύτερες και ωφελιμότερες λύσεις. Δεν πρέπει ένα να ξεχνάμε. Σήμερα έχουμε απαλλαγη από την τυφλή πίστη των πρώτων Σοσιαλιστών στα μέσα προς πραγματοποίηση του σκοπού. Στα χρόνια τους η πίστη αυτή ήταν δικαιολογημένη. Η πείρα που μαζεύτηκε όμως από τότε μάς έχει δείξει, ότι τα μέσα που είχαν προτείνει οι πρώτοι Σοσιαλιστές δεν είναι τα μοναδικά. Νέοι δρόμοι έχουν βρεθη βρίσκονται και θα βρεθούν ίσως στα χρόνια που θα έλθουν. Σημασία έχει ο σκοπός να μην χαθούν. να μην χαθούν τα Σοσιαλιστικά ιδανικά για μια κοινωνία, όπου όλοι θα είναι πραγματικά ελεύθεροι και ίσοι στο οικονομικό, το κοινωνικό και το πολιτικό επίπεδο. Και με τις σκέψεις αυτές έχω φτάσει στο τέλος της ανάλυσής μου ⁴.

4. Το μικρό χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την ημέρα που δόθηκε η διάλεξη αυτή μέχρις ότου ο γράφων μπορέση να ανταποκριθη στην ευγενική πρόσκληση του Τομέα Αμβούργου της Σοσιαλιστικής Λέσχης Ελλήνων Δυτ. Γερμανίας να τυπώση το κείμενο αυτό δεν ήταν αρκετό, ώστε να γίνουν οι απαραίτητες διορθώσεις και να αποφευχθούν λάθη που υπάρχουν στο κείμενο. Θεωρήθηκε εξ άλλου πως ήταν σκοπιμώτερο η έκδοση αυτή να μην καθυστερήση. Ο γράφων έτσι παραδίδει το κείμενο αυτό στην δημοσιότητα με την συναίσθηση των ελλείψεων και με την έλπιδα πως θα δοθη η εύκαιρία στο μέλλον από άλλον τόπο να ξαναδώση το κείμενο αυτό επεξεργασμένο, συμπληρωμένο και, όσο γίνεται, σε πειο τέλεια μορφή.